

ОЦІНКА РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОЇ СИСТЕМИ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Доцент Бурляй А. П.

Професор Бурляй О. Л.

Доцент Непочатенко О. А.

К.е.н. Нестерчук Я. А.

Доцент Світовий О. М.

Уманський національний університет садівництва, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30092019/6666

ARTICLE INFO

Received 26 July 2019

Accepted 10 September 2019

Published 30 September 2019

KEYWORDS

agriculture, organic
production, ecology,
certification.

ABSTRACT

Safety and quality of food is an important problem in many countries today, and environmental safety of agricultural products becomes one of the main factors of its competitiveness on domestic and foreign markets. Organic agriculture provides balanced state of the ecosystem that is the key to sustainable economic and social development of society. Development of the organic products market in Ukraine is essential for the formation of organic products supply on the European Union market. The purpose of the article is to determine the place of Ukraine in the formation of supply of the European market organic products. In the world, organic production began to emerge in the 20s of the twentieth century.

Ukraine has significant natural and economic potential, which in perspective will become one of the most important subjects that will form the supply on this market. The purpose of the article is to determine the place of Ukraine in the formation of supply of the European market organic products.

Citation: Бурляй А. П., Бурляй О. Л., Непочатенко О. А., Нестерчук Я. А., Світовий О. М. (2019) Assessment of the Development of the Organic System of Agricultural Manufacturing in Ukraine. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 5(25). doi: 10.31435/rsglobal_ijite/30092019/6666

Copyright: © 2019 Бурляй А. П., Бурляй О. Л., Непочатенко О. А., Нестерчук Я. А., Світовий О. М. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Розвиток органічного сільського господарства став результатом деструктивного природокористування, що негативно позначилось на екологічній ситуації глобального масштабу. Його основним завданням є забезпечення споживачів екологічно безпечними якісними продуктами харчування із мінімальним негативним впливом на навколишнє природне середовище при їх виробництві. Органічне виробництво впевнено займає свою нішу в багатьох країнах світу та має значний потенціал розвитку в Україні. Метою статті стала оцінка розвитку органічної системи ведення сільськогосподарського виробництва в Україні в сучасних умовах.

Результати досліджень. Природно-кліматичні умови України, якісний склад земельних угідь країни (8% світових запасів чорноземів) та її географічне положення чинять сприятливий вплив на розвиток альтернативних систем ведення сільського господарства. Навіть не зважаючи на екологічні проблеми території та зниження якості природних ресурсів аграрного сектору економіки, в Україні наявний земельний потенціал для розвитку екологічного сільського господарства.

Найбільш придатними для органічного землеробства є ґрунти у Харківській, Черкаській областях; частково – у Київській, Вінницькій, Кіровоградській, Хмельницькій, Івано-Франківській, Тернопільській. До малопродатних прогнозовано потрапили території поблизу Чорнобиля, ґрунти в шахтарському регіоні – в основному, на Луганщині, а також більша частина Рівненської області [1].

В Україні є близько 8 млн. га екологічно чистих чорноземних земель. До того ж у різних областях країни є в сукупності 15-16 млн. га окремих ділянок.

Загалом, площа земель органічного призначення в Україні складає усього 1,2% від загального обсягу.

На сьогоднішній день спостерігаємо інтенсивний розвиток органічного аграрного виробництва. Проте, слід зазначити, що порівняно з розвинутими країнами світу історичний розвиток даного сектору України бере свій початок на 15-20 років пізніше із кінця 90-х років ХХ ст. та пройшов три основних етапи.

На *першому етапі* (1991-2001рр.) спостерігається зародження органічного сільського господарства в Україні. В цей час закладаються правові засади органічного агровиробництва, та за відсутності вітчизняних органів сертифікації, заключаються перші міжнародні договори про співпрацю та здійснюються перші експортні поставки органічної продукції на світовий ринок. В 1997 році було заключено договір між урядами України та Швейцарії, в рамках якого стала можливим розробка проектів технічної допомоги, зокрема, щодо розвитку органічного сільського господарства в Україні.

Другий етап (2002-2012рр.) характеризується становленням органічного ринку в Україні. В 2002 році з метою захисту інтересів виробників органічної продукції була створена **Асоціація учасників біовиробництва «БЮЛан Україна»**. Пріоритетними напрямками асоціації було формування мережі органічних виробників в Україні та внутрішнього ринку органічної продукції, розробку законодавства та нормативно-правової бази для органічного виробництва в Україні.

В 2005 році була створена **Федерація органічного руху України**, яка мала на меті всебічну пропаганду цінностей та світогляду, притаманних прибічникам світового органічного руху, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва з одночасним розвитком безпечних для природи та людини технологій, сприяння розвитку органічного руху в Україні. Результатом цього стало популяризація екологічних ідей в аграрному виробництві і споживанні агропродукції, та зростання внутрішнього попиту на органічну продукцію, стрімко збільшувалась кількість операторів органічного ринку та зростали площі земель, сертифікованих для ведення органічного землеробства.

Другий етап завершується ухваленням **Верховною Радою України Закону «Про органічне виробництво» в 2011 році**. Цим документом визначаються правові, економічні, соціальні та організаційні основи ведення органічного сільського господарства, вимоги щодо вирощування, виробництва, перероблення, сертифікації, етикетування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та сировини. Також підкреслено, що виробництво може вважатися органічним лише після отримання відповідного сертифікату на виробництво органічної продукції і має проводитися виключно з органічної сировини, яка відповідає вимогам цього закону [2].

Третій етап становлення органічного ринку умовно можна розпочати з 2013 року і по нинішній день. Розвиток органічного ринку вперше став **одним із пріоритетних напрямків розвитку агропромислового сектору України** - включено в **Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки**.

Його початок характеризується різким, порівняно з попереднім періодом, стрибком у розмірах органічних площ (на 44,2%) та кількості виробників (рис. 1).

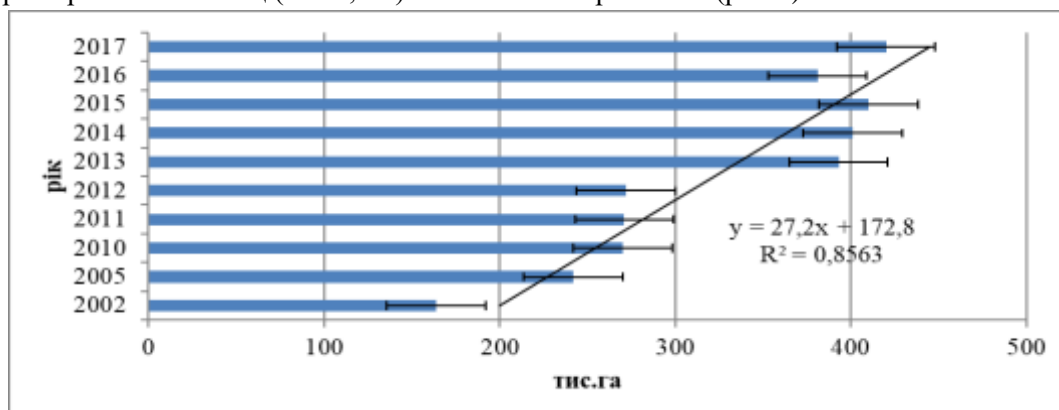

Рис. 1. Динаміка зміни органічних площ в Україні, побудовано автором за даними сайту Федерації органічного руху України

Були обґрунтовані науково-практичні засади органічного виробництва в країні та почали впроваджуватись інноваційні органічні технології сільського господарства для різних ґрунтово-кліматичних умов.

В результаті удосконалення нормативно-правової бази здійснення органічного виробництва в Україні та функціонування вітчизняного ринку органічної продукції було прийнято **Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (2014р.)** [3] та **Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (2018р.)** [4]. Ними затверджені правила сертифікації продукції та акредитації сертифікаційних органів, тощо. Тому українські виробники і надалі проходять сертифікацію згідно нормативних актів інших країн. Важливим моментом у становленні органічного ринку можна відзначити затвердження **Державного логотипу України для маркування органічних продуктів (2016 р.)**.

Таким чином, в даний час вітчизняна система органічного сільського господарства включає 421 тис. га органічних земель, що є 11-м показником серед Європейських країн та 20-м серед усіх країн світу. За останні п'ять років розмір органічних угідь збільшився на 54%. Відповідно до наведеного лінійного рівняння тренду, зростання площ відбувалося пересічно на 27,2 тис.га щорічно.

Слід зазначити, що 48,1% органічних сільськогосподарських угідь в Україні зайняті вирощуванням зернових культур (7-ме місце в світовому рейтингу серед органічних виробників); 16% площ припадає на олійні культури (5-те місце в світі); 4,6% займають бобові культури (7-ме місце в світі); 2% земель зайняті овочевими культурами (10-те місце в світі) та 0,6% угідь задіяно під виробництво фруктів. Крім цього, станом на 2017 рік за даними FIBL-IFOAM в Україні сертифіковано 550 тис.га дикоросів.

Зрозуміло, що із разом зростанням органічних площ в країні спостерігається і збільшення операторів органічного ринку, в т. ч. виробників. За період 2002-2017рр. кількість сертифікованих виробників органічної продукції сільського господарства збільшилась в 12 разів – із 31 до 375 господарств (рис.2). Проте, різке зростання кількості виробників порівняно з попереднім роком відбулося в 2016 році – на 150 ферм (71%).

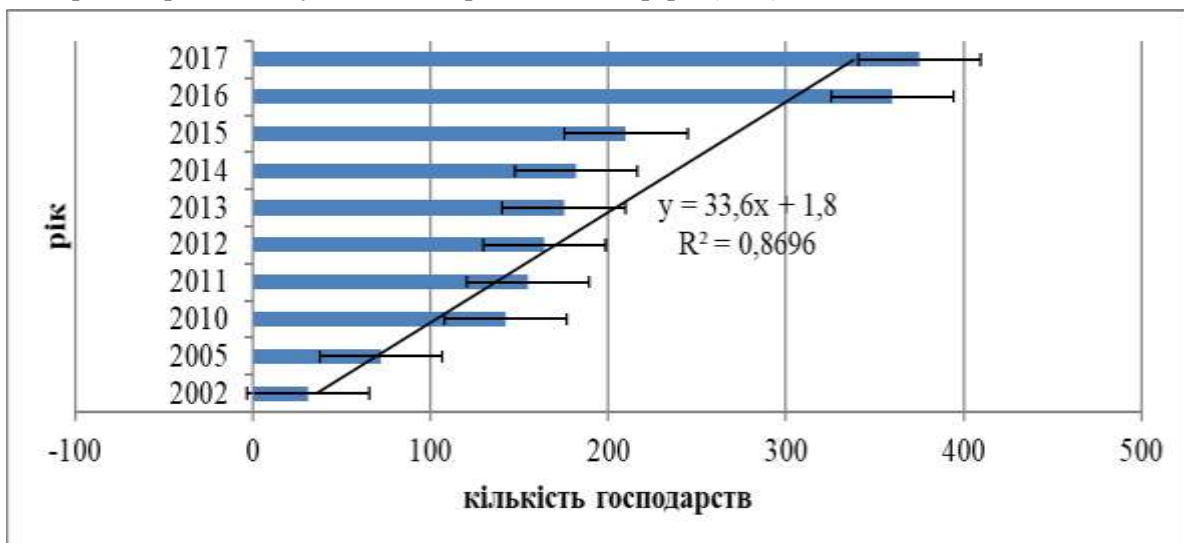

Рис. 2. Динаміка зміни кількості виробників органічної продукції в Україні, побудовано автором за даними сайту Федерації органічного руху України

У разі збереження наявних тенденцій, через п'ять років площа органічних сільськогосподарських угідь становитиме 560 тис.га, на яких здійснюватимуть діяльність по вирощуванню органічних сільськогосподарських культур 510 господарств.

Необхідно зазначити, що в розрізі областей країни найбільша кількість органічних ферм в 2017 році зосереджена в Київській (13,6% від загальної кількості господарств в країні), Одеській та Херсонській областях (рис.3).

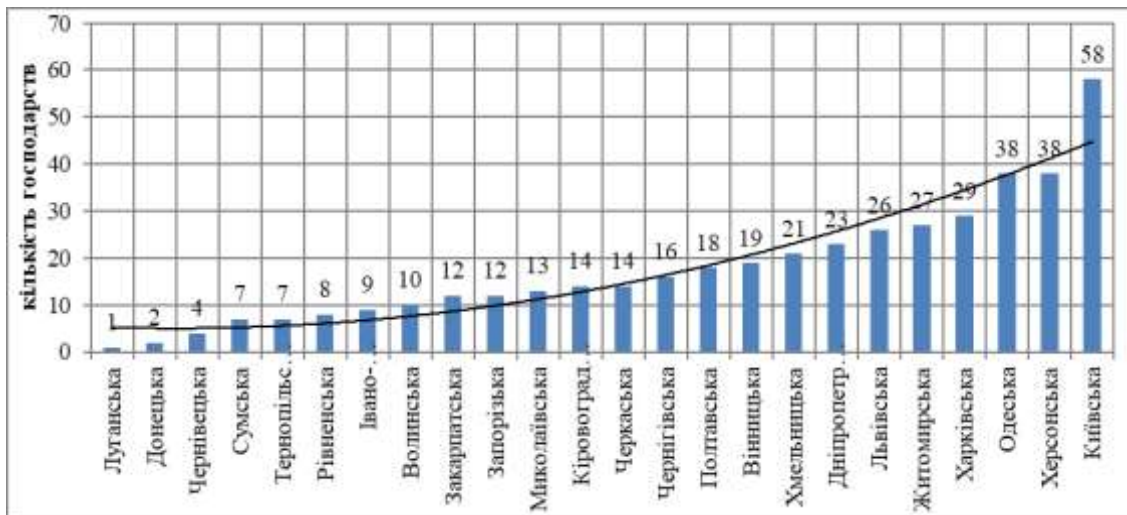

Рис. 3. Кількість виробників органічної продукції сільського господарства в розрізі областей України в 2017 році, побудовано автором за даними сайту Федерації органічного руху України

Важливим елементом дослідження органічного виробництва є аналіз середнього розміру земельних угідь одного господарства. Так, за період з 2002 по 2017 рр. середня площа господарства скоротилась майже в 5 разів – із 5,3 тис.га до 1,1 тис.га угідь. Серед областей країни в 2017 році лідерами за показником середнього розміру органічного господарства є Одеська (2,34 тис.га), Дніпропетровська (1,64 тис.га), Чернігівська (1,47 тис.га), Херсонська (1,21 тис.га) та Кіровоградська (1,16 тис.га) області.

Найменші площі органічних господарств зосереджені в Чернівецькій, Вінницькій, Харківській, Донецькій та Івано-Франківській областях (рис.4).

Рис. 4. Середній розмір органічного господарства України в 2017 році в розрізі областей, побудовано автором за даними сайту Федерації органічного руху України

Разом з тим, проведені в попередніх розділах дослідження показують, що середній розмір органічної ферми в європейських країнах знаходиться в межах від 20 до 40га. Тобто, середні площі вітчизняних господарств, що займаються вирощуванням органічної сільськогосподарської продукції в десятки разів перевищують площі органічних ферм в країнах Європи, в т.ч. і за рахунок значних площ пасовищ. Так, в 2015 році в Україні нараховувалося 210 сертифікованих органічних господарства, середній розмір яких становив близько 2 тис. гектарів. За даними, наведеними Ходаківською О.В., в 2015 році в Україні в структурі сертифікованих органічних угідь 76,4% займали орні землі, 21% пасовища та близько 1% припадало на площу під багаторічними насадженнями [5].

Важливо відмітити, що необхідною умовою переходу до органічного сільськогосподарського виробництва є дотримання перехідного періоду (конверсії), який дозволить виробникам адаптуватись до застосування органічних технологій виробництва. Конверсія – це перехід від традиційного до органічного методу господарювання за певний проміжок часу, в ході якого застосовуються норми і принципи органічного агровиробництва. Протягом перехідного періоду необхідно розробити нові ринкові стратегії та привести традиційні господарські процеси у відповідність до вимог органічного виробництва. В окремих випадках це пов'язано з повною заміною наявних у господарствах тварин і рослин на їх більш стійкі різновиди, що значно підвищує витратність виробництва та посилює ризик втрати концепцією органічного агровиробництва своїх позицій у конкурентній боротьбі [6].

Тривалість перехідного періоду залежить від галузі органічного виробництва:

- рослинництво: мінімум 2 роки до посіву для однорічних культур, не менше 3-х років до моменту збору врожаю у випадку багаторічних (крім кормових) та мінімум 2 роки до збирання для фуражних культур;
- тваринництво: мінімум 1 рік для м'ясних порід жуйних; півроку для свиней, дрібних жуйних тварин та молочної худоби. Для птиці на м'ясо – 10 тижнів, для виробництва яєць – 6 тижнів. Бджільництво – від 1 року;
- вирощування аквакультури: від 6 місяців до 2-х років, залежно від способу обробки готового продукту.

Під час перехідного періоду заборонено реалізувати вироблену продукцію як органічну. Однак за згодою сертифікуючого органу вона може маркуватися як “продукція перехідного періоду до органічного виробництва” [7].

На сьогоднішній день в Україні більше 91 тис.га земельних угідь (24%) мають статус «земель перехідного періоду до органічного виробництва», що свідчить про значний потенціал для поступу органічного агровиробництва.

Прогнозованим результатом зростання площ органічних угідь та чисельності учасників органічного ринку в Україні є зростання обсягів ринку органічної продукції сільського господарства (табл.1).

Таблиця 1. Обсяг ринку органічної продукції сільського господарства в Україні*

Рік	Обсяг ринку, млн. євро	Темп приросту обсягу органічного ринку, %	Обсяг ринку в розрахунку на душу населення, євро
2005	0,2	-	0,004
2010	2,4	100,0	0,052
2015	17,5	20,7	0,408
2016	21,2	21,1	0,496
2017	29,4	38,7	0,690
2018	33,0	12,2	0,779
Рівень 2018 р. до даних 2005 року, разів	165	-	184

*розраховано автором за даними IFOAM та Федерації органічного руху України

Дані наведених розрахунків демонструють чітку тенденцію до зростання органічного ринку в Україні за період з 2005 по 2018 рр., що кількісно проявляється в збільшенні його обсягів у вартісному виразі у 165 разів з 0,2 млн. євро в 2005 році до 33 млн. євро у 2018 році. Слід зазначити, що темпи приросту обсягу ринку зменшуються щорічно, що свідчить про уповільнення його розвитку.

Одночасно розрахунки показують надзвичайно низькі показники у вимірі на душу населення – лише 0,779 євро на одну особу в 2018 році. Для порівняння, за даними IFOAM в країнах Європи даний показник за останні роки знаходиться на рівні близько 40 євро, а Північної Америки – 117 євро. Наведене вище дає підстави зробити висновок, що попри загальне зростання, рівень розвитку ринку органічної продукції сільського господарства в Україні знаходиться на дуже низькому рівні. На наш погляд, не зважаючи на розуміння

населенням важливості застосування органічних технологій виробництва для збереження навколишнього природного середовища та споживання якісної екологічно безпечної продукції, головними чинниками, що стримують розвиток органічного ринку, є висока затратність виробництва, що безпосередньо корелює з ціною продукції та попитом на неї.

Зважаючи на прямий зв'язок між ціною на органічну продукцію та обсягом витрат на її виробництво, вважаємо за необхідне детальніше зупинитись на проблемах формування витрат в органічному секторі сільського господарства.

Головною метою органічного сільськогосподарського підприємства поряд із виробництвом органічної продукції, задоволенням попиту споживачів та позитивним впливом на довкілля, є максимізація прибутку. Формування прибутку – це безперервний процес, який включає в себе комплекс дій щодо забезпечення узгодження доходів і витрат підприємства з метою отримання та максимізації їх позитивного сальдо. Саме витрати є основним обмежником прибутку і одночасно головним фактором, який впливає на обсяг пропозиції органічної продукції.

Узагальнюючи праці вітчизняних і зарубіжних вчених, можна сказати, що витрати – це грошове вираження витрачених факторів виробництва у певний період часу, необхідних для здійснення підприємством своєї виробничої і комерційної діяльності. Так, американські вчені Ч. Т. Хорнгрен і Дж. Фостер під поняттям витрат розуміють використані ресурси або гроші, які потрібно заплатити за товари чи послуги [8]. Грінченко А. розглядає витрати як вартість усіх ресурсів, що використовуються у процесі діяльності підприємства для досягнення основної мети [9]. Такої ж думки вітчизняні вчені Ростовська Г. і Скрипник М., які відносять до витрат грошово-матеріальні ресурси, використані підприємством для здійснення його виробничо-господарської діяльності й досягнення поставленої мети за умови застосування найефективнішого варіанта їх використання [10, 11]. За дослідженнями Покропивного С., витрати – це вартісна оцінка використаних у процесі виробництва продукції природних ресурсів, сировини, матеріалів, палива, енергії, основних фондів, трудових ресурсів, а також інших витрат на виробництво і реалізацію продукції [12]. В цілому можна визначити, що всі розглянуті вище характеристики відображають участь факторів виробництва при створенні продукції з метою отримання прибутку й досягнення інших цілей організації.

Величина витрат, насамперед, залежить від технології виробництва продукції і лежить в основі її ціни. Саме тому витрати на виробництво органічної продукції будуть значно відрізнятися від витрат на виробництво продукції сільського господарства за традиційною технологією, що матиме прямий вплив на формування ціни, і, як наслідок, кінцевого результату підприємства.

Витрати на виробництво залежать від специфіки галузі, культури, організації виробництва, регіону та його клімату. Аналіз показує, що витрати на виробництво на органічній фермі нижчі в порівнянні з традиційним господарством, особливо коли вирощують зернові культури. Двадцятирічні дослідження в Швейцарії демонструють, що при всіх інших рівних умовах, витрати на виробництво продукції рослинництва (насамперед озима пшениця й картопля) за органічними і традиційними технологіями були такими:

- витрати на підтримку родючості – на 50% нижчі в органічному господарстві;
- витрати на боротьбу з хворобами – на 97% нижчі в органічному господарстві;
- використання енергії – на 50% нижчі в органічному господарстві [13].

В процесі нашого дослідження в 2018 році на базі Уманського НУС були закладені дослідні ділянки з виробництва органічної суниці, результати яких підтверджують попередні висновки, зроблені по інших сільськогосподарських культурах. Тобто, витрати на виробництво суниці садової на основі органічної технології є нижчими, ніж при аналогічному виробництві за допомогою традиційної технології більш ніж на 20% в розрахунку на 1 га посадкової площі.

В структурі прямих витрат при вирощуванні органічної суниці переважають витрати, пов'язані із використанням механічної та ручної праці при обробці ґрунту, проведенню обрізки, збиранню врожаю (рис.5).

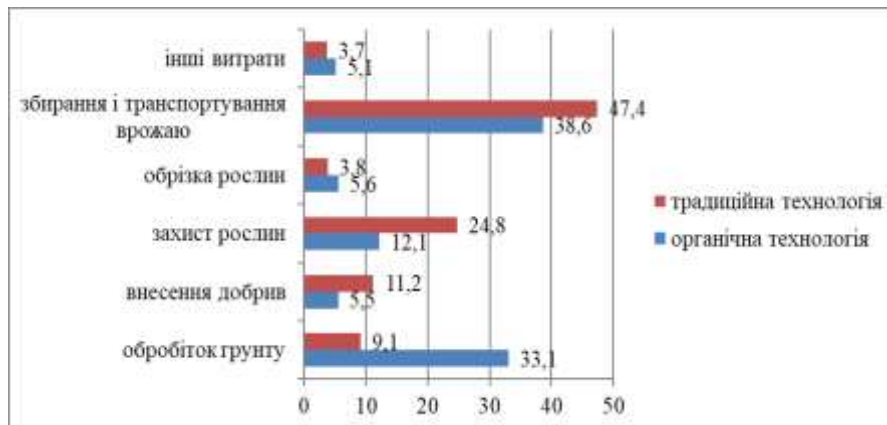

Рис. 5. Структура прямих витрат при виробництві суниці садової за традиційною та органічною технологіями, власні дослідження

Одночасно зменшуються витрати на придбання та застосування засобів захисту рослин та добрив, що стало вагомою статтею економії.

Витрати виробництва є базою для формування ціни на органічну продукцію. Також важливими ціноутворюючими факторами є кон'юнктура ринку, обсяг інвестицій, низька платоспроможність населення, цінова політика підприємства, вибір каналу реалізації, обмежений термін зберігання тощо. Ціни на органічну продукцію сільського господарства, зазвичай, перевищують ціни на аналогічні види продукції, вирощені за традиційними технологіями, що називають «ціновою премією». Це пояснюється готовністю споживачів платити більш високу ціну за органічний продукт або органічну їжу, оскільки органічне сільське господарство разом із виробництвом цих продуктів має й інші наслідки, серед яких позитивний вплив на навколишнє середовище, добробут тварин та здоров'я споживачів. Обсяг та доступність «цінової премії» залежать від виду продукції та країни. «Цінова премія» є більш поширеною та вищою в галузі рослинництва, проте притаманна також і в тваринництві, особливо на виробництві молока та яловичини.

В Україні «цінова премія» на органічну продукцію сільського господарства складає 50-250% порівняно з продукцією, вирощеною за традиційною технологією [14]. В країнах ЄС даний показник є має значно нижчу амплітуду коливань (переважно до 60%), що свідчить про вищу ступінь розвитку органічного ринку.

Проте, в процесі дослідження, нами зроблені висновки, що «цінова органічна премія» зростає в рази в процесі роздрібної реалізації органічної продукції, а закупівельні ціни на продукцію, вирощену за органічною та традиційною технологіями, відрізняються в середньому лише на 30-50% (табл.2). Тобто, через недостатній розвиток інфраструктури ринку органічної продукції в Україні саме посередницькі та транспортно-логістичні структури отримують найбільший розмір маржі.

Таблиця 2. Співвідношення гуртових та роздрібних середньорічних цін реалізації 1 кг плодовоовочевих культур, вирощених за органічною та традиційною технологіями виробництва, 2017р.*

Продукція	Гуртова ціна, грн		Співвідношення гуртових цін органічної і традиційної продукції, %	Роздрібна ціна, грн		Співвідношення роздрібних цін органічної і традиційної продукції, %
	на традиційну продукцію	на органічну продукцію		на традиційну продукцію	на органічну продукцію	
Помідор	18,00	31,00	173,9	22,50	70,00	310,0
Огірок	21,00	36,90	175,7	26,25	76,00	290,0
Капуста білокачанна	7,00	11,30	162,0	8,75	18,00	205,5
Морква	8,30	15,00	180,5	10,38	27,34	263,4
Цибуля	6,80	11,00	155,5	8,50	19,80	233,0
Яблука	16,58	28,20	170,0	20,72	66,32	320,0

* - побудовано автором за даними Державної служби статистики України, закладів торгівлі органічною продукцією

Дані таблиці підтверджують наведений вище висновок, що в Україні є ціновий диспаритет щодо закупівлі органічної продукції безпосередньо у виробника та в мережі роздрібною торгівлі, що негативно впливає як на споживачів, так і на виробників органічної продукції. На наш погляд, дієвим шляхом вирішення даної проблеми може стати державне регулювання, за допомогою якого будуть створені сприятливі умови для розвитку інфраструктури ринку з метою забезпечення доступності органічної продукції для широкого кола споживачів.

Наведене вище дозволяє зробити висновок про розвиток органічного агровиробництва в Україні та зростання частки ринку органічної продукції на європейському ринку (табл.3.).

Таблиця 3. Роль України у формуванні європейського ринку органічної продукції сільського господарства в 2005-2017рр.*

Показник	Країни ЄС				Україна			
	2005р.	2010р.	2015р.	2017р.	2005р.	2010р.	2015р.	2017р.
Кількість сертифікованих органічних господарств, шт.	164000	220000	269000	305000	72	142	210	375
Площа угідь, сертифікованих для органічного виробництва, тис.га	6760,3	9276,6	12100,0	12800,0	242,0	270,0	410,0	420,0
Частка сертифікованих в загальній площі угідь, %	3,5	4,8	6,7	7,2	0,6	0,7	0,9	1,00
Середній розмір господарства, га	36	42	45	42	3361	1903	1952	1120
Обсяг ринку органічної продукції, млн.євро	11000,0	18500,0	30700,0	34300,0	0,2	2,4	17,5	29,4

* - сформовано автором

Проте, порівняно із країнами Європейського Союзу розвиток органічного сільського господарства в Україні відбувається значно повільніше. Станом на 2017 рік діяло 375 виробників, сертифікованих як органічні відповідно до вимог регулювання ЄС. Вони господарювали на площі 357 тис.га, але частка сертифікованих органічних угідь у загальній площі сільськогосподарських угідь в Україні становить тільки близько 1%, тоді як у країнах ЄС – 7,2%. Середній розмір господарства в Україні та країнах ЄС різко відрізняється: в Україні він становить 1120 га, у країнах ЄС – лише 42 га. Обсяг ринку органічної продукції в Україні дорівнює 29,4 млн. євро, що становить 0,9% показника по країнах ЄС. Разом з тим, можна констатувати позитивну динаміку у поступі вітчизняного ринку органічної агропродукції за досліджуваний період та його значний потенціал.

Висновки. Україна має значний потенціал для розвитку органічного сільського господарства, що пов'язано із сприятливими природно-кліматичними умовами та зростаючим попитом на органічну агропродукцію як всередині країни так і за її межами. В країні прийнята нормативно-правова база для здійснення органічного виробництва, якою затверджені правила сертифікації для виробництва та маркування органічної продукції. Рівень розвитку даної сфери знаходиться на початковій стадії і має велику перспективу.

REFERENCES

1. Карта придатності ґрунтів до органічного виробництва. Сайт Інституту землеробства НААН. URL: <http://naas.gov.ua/newsall/newsnaan/5028/>. (Дата звернення: 23.07.2019).
2. Етапи розвитку органічного руху в Україні. Сайт Organikinfo. URL: http://organicinfo.ua/etapi_rozvitku_organichnogo_rukhu_v_ukrajini.html (Дата звернення: 15.07.2019).
3. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 20-21, ст.721.
4. Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 36, ст.275.
5. Ходаківська, О. В. (2015). Екологізація аграрного виробництва: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 350, 14.
6. Шумейко О. Органічне агровиробництво України: тенденції розвитку та виклики інституціонального забезпечення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016, Вип. 2. С. 33-42.
7. Тривалість перехідного періоду залежить від галузі органічного виробництва. Baker Tilly. Офіційний сайт. URL: <https://bakertilly.ua/news/id44526>. (Дата звернення: 23.05.2017).
8. Хоригерн Ч., Дж. Фостер. *Бухгалтерський учет: управленческий аспект*. М.: Финансы и статистика, 1995. 416 с.
9. Грінченко А. В. Розмежування понять витрати, затрати, видатки та втрати. Економічний форум, 2012. №3. URL: <http://www.nbu.gov.ua/portal/.../>. (Дата звернення: 07.07.2018).
10. Ростовська Г.В. Витрати : економічна сутність та напрямки дослідження. *Вісник Донецького національного університету*. Серія В: економіка і право. – Вип.2. 2009. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VDU_econ/2009_2/268.pdf. (Дата звернення: 11.02.2019).
11. Скрипник, М. І. Сутність витрат як економічної категорії. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2009_4/... (Дата звернення: 13.02.2017).
12. Покропивний С. Ф. *Економіка підприємства: підручник*. К.: КНЕУ, 2001. 528 с.
13. Органічне агровиробництво: нові ринкові можливості та виклики для виробників зерна в Україні. Проект «Якість зерна та система кредитування сільського господарства в Україні – фаза II». Київ. 2008. 71 с.
14. Потапенко В.Г., Потапенко О.М. Органічне сільське господарство як чинник економічної безпеки. *Економіка АПК*. 2011. №5. С.58-65.